

Fehérgyarmat, református templom

A Szatmári-síkságon fekvő, a késő középkorban mezővárosnak számító településnek az 1334-es pápai tizedjegyzékben található az első említése. Ebben az erdélyi püspökséghez, azon belül az ugoicsai főesperességhez tartozó egyház Miklós nevű papja jelentősebb összeggel szerepel, ami azt mutatja, hogy Gyarmaton ekkor már kellett állnia templomnak. Az épület konkrét középkori említése egy 1436-os okiratban fordul elő, ahol kő, vagyis tartós anyagból készült templomként jelölik meg.¹

A jelenlegi, keletelt épület alaprajza megfelel a gótikus templomok egyik legegyszerűbb formájának. Nyugaton négyzetes torony látható, tőle keletre egyetlen hajó húzódik, melyhez vele azonos szélességű, a nyolcszög öt oldalával záródó szentély csatlakozik.² Noha a templom XVIII. század végi famennyezetének egyetlen fennmaradt kazettáján a felirat arról tudósít, hogy az épület keleti részét 1794-ben alapjaitól építették újjá, a szöveg megfogalmazása általánosabb értelemben is felfogható. A mai poligonális záradék ugyanis inkább középkori eredetre vall.³ Ennek az azonos szélességű hajó és szentély sem mond feltétlenül ellent. A kettő határán egykor ugyanis valószínűleg diadalív állt, melyet több környékbeli templom diadalívéhez hasonlóan az újkorban bonthattak el.⁴ Az alaprajzi formán túl a mai épületnek csak csekély részletei sejtetik, hogy a templom középkori eredetű. A tornyának és hajójának nyugati sarkain látható, átlós, kétosztatú támpillérek valószínűleg a középkorból származnak, ahogy a nyugati, csúcsíves és bélletének egyetlen lépcsőjében hengertaggal gazdagított bejárat kialakítása is utalhat korai előzményre.⁵ A torony első emeletének déli és északi ablaka belül egyértelműen eltér a külső keretek újkori kialakításától, s téglából készült, sátoztetős lezárású formájuk alapján szintén lehetnek középkoriak. Mindezen, több-kevesebb valószínűséggel eredeti részletek közelebbi datálása azonban teljesen bizonytalan.⁶

A templom többi megoldása mind kívül, mind belül újkori formákat mutat. Műemléki kutatással azonban nem csak a fenti, középkorinak vélt megoldások megítélésé válhatna egyértelműbbé, de újabb középkori részletek is napvilágra kerülhetnének.⁷

Annak a templommal kapcsolatban felmerült elképzelésnek, amely szerint az épületet Bátori István országbíró, erdélyi vajda a kenyérmezei csata zsákmányából építtette, és az 1486-ban befejezett munkálatokat Mátyás király építtette, „János mester” is megtekintette volna, semmilyen ismert történelmi alapja nincs.⁸ Bár Gyarmatot a XV. század végén az ecsedi Bátoriak bírták, a vajda esetleges itteni építkezéséről és a munkálatok időpontjáról írott forrással nem rendelkezünk.⁹ A kenyérmezei csata zsákmányának építkezésekhez való felhasználása a nyírbátori Szent György-templommal és az ottani ferences kolostorral kapcsolatban is gyakran felmerül. Ez a csak jóval később, újkori forrásokban feltűnő, s inkább

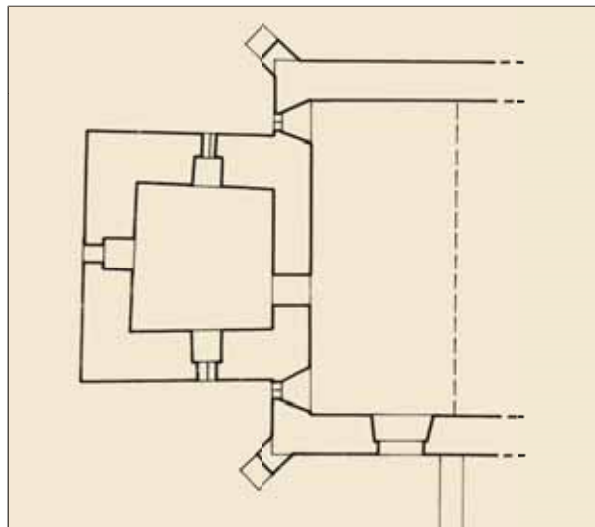
1. A templom tornya északnyugatról

a legendák körébe sorolható történet valószínűleg Bonfini egy megjegyzése alapján született, amely szerint Bátor a csata emlékére annak helyszínén emeltetett egy kápolnát.¹⁰ Ráadásul a János nevű szerzetesnek, aki egyedül Mátyás egy 1490-es, a kolozsvári obszerváns templommal kapcsolatos oklevelében tűnik fel, csak feltételesen tulajdoníthatunk építész-kőfaragó képzettséget, így aztán a kolozsvárin túl források hiányában pillanatnyilag aligha érdemes a személyét egyéb építkezésekkel is összefüggésbe hozni.¹¹

A fényképet Mudrák Attila készítette, az alaprajzot a KÖH őrzi.

2. A torony első emeleti ablaka

3. A torony alaprajza a nyugati résszel

JEGYZETEK

- ¹ NÉMETH 2008. 104–105. A mezővárosi rangra ld.: MAKSAJ 1990. II.: 717.
- ² A templomra ld.: MMT X.: 399–401. (Gergelyffy András); HAMAR 1999. Az épület terméskőből és téglából készült, ld.: KISS K. 1878. 475.
- ³ A kazetta feliratának idevonatkozó része: *Ezen Isten házának napkelet felől való része ex fundamento újonnan építettett ... 1794-dik esztendőben* – idézi: VÁRADY J. 1991. II.: 607. – fotóját ld.: HAMAR 1999. 4. A templom keleti részének újjáépítése ismeretlen forrás alapján 1761-es dátummal is feltűnik, ld.: KISS K. 1878. 475.
- ⁴ Ld. pl.: a szintén azonos szélességű hajóval és szentéllyel, határán pedig egykor diadalívvel rendelkező Kísszekeres vagy Kőlcse református templomát.
- ⁵ A hajó déli és északi falán látható, alacsony táмок középkori eredete kétséges. A nyugati kapu Kiss Kálmán szerint faragott, tehát valószínűleg kőből kell lennie, ld. KISS K. 1878. 476.
- ⁶ Az azonos szélességű hajó és szentély plébániatemplomok esetében leginkább az 1500 körüli időszakban volt elterjedt.
- ⁷ Rómer Flóris úti jegyzőkönyvébe feljegyezte, hogy *a gyarmatin agnus Dei van zárkövön* – KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 10. A jegyzőkönyvben a szatmárcsekei és a beregszászi templom hosszabb leírása közt tűnik fel a gyarmati templommal kapcsolatos egyetlen információ, ami utalhat arra, hogy az nem magától Rómertől származik. Utazása alatt Rómer ugyanis sokszor feljegyzett másoktól hallott adatokat is. Fehérgyarmaton nem feltétlenül járt, s ez az információ mondjuk a könyve ezen oldalának a tetején említett csekei plébánostól is származhatott. A templomban az 1860-as években már régóta famennyezet volt, s bár szórvány kőfaragványok akkori meglétét nem lehet kizárni, könnyen elképzelhető az is, hogy az adat téves.
- ⁸ VÁRADY J. 1991. II.: 607.; HAMAR 1999. 3.
- ⁹ A birtoklásra ld.: CSÁNKI I.: 468.; NÉMETH 2008. 105.
- ¹⁰ BONFINI 1936/1976. 114.: Decade IV., liber VI. 108. – BONFINI 1995. 848. A kérdéshez ld. még: PAPP 2005. 67.
- ¹¹ PAPP 2005. 46–48.